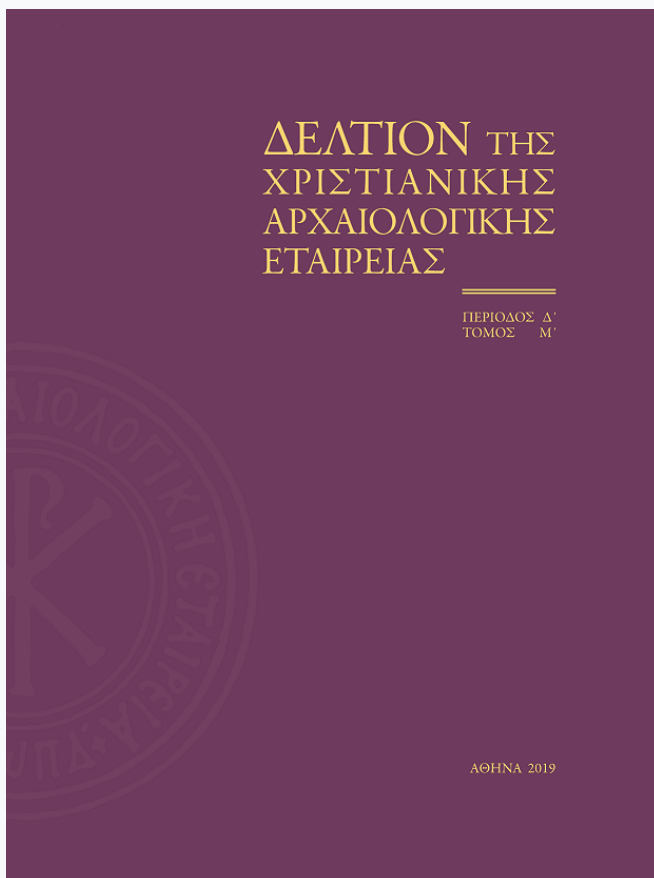

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 40 (2019)

Δελτίον ΧΑΕ 40 (2019), Περίοδος Δ'

Τίτλος στα ελληνικά Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος – Πολυξένη Δημητρακοπούλου – Διαμάντω Ρηγάκου – Δημήτριος Δ. Τριανταφυλλόπουλος – Ιωάννης Π. Χουλιάρας, Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος, Ίονια Νησιά.

Νικόλαος ΓΚΙΟΛΕΣ (Nikolaos GIOLES)

doi: [10.12681/dchae.21981](https://doi.org/10.12681/dchae.21981)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΚΙΟΛΕΣ (Nikolaos GIOLES) Ν. (2019). Τίτλος στα ελληνικά Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος – Πολυξένη Δημητρακοπούλου – Διαμάντω Ρηγάκου – Δημήτριος Δ. Τριανταφυλλόπουλος – Ιωάννης Π. Χουλιάρας, Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος, Ίονια Νησιά. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 40, 440–443. <https://doi.org/10.12681/dchae.21981>

το μεγαλύτερο μέρος του τεκμηριωτικού υλικού –αρχιτεκτονικά σχέδια από την αρχιτέκτονα Παναγιώτα Ζαχοπούλου, σχεδιαστικές αποτυπώσεις των απολεπισμένων τοιχογραφιών από την σχεδιάστρια Έλσα Νικολέττου, φωτογραφίες από τον φωτογράφο Νίκο Κασέρη και χάρτες από τον Ελευθέριο Τσουρή– έγινε ειδικά για αυτή την έκδοση κατά την διάρκεια επτά επιστημονικών αποστολών της Ακαδημίας Αθηνών σε συνεργασία με τις κατά τόπους Εφορείες Αρχαιοτήτων (σελ. 14-16).

Το βιβλίο της Ευαγγελίας Παπαθεοφάνους-Τσουρή και του Κωνσταντίνου Τσουρή με την διεξοδική και συστηματική παρουσίαση των λίγων, δυστυχώς, ζωγραφικών καταλοίπων της ανατολικής Μακεδονίας και της δυτικής

Θράκης καλύπτει μεγάλο κενό της γνώσης της βυζαντινής ζωγραφικής στην περιοχή, την οποία γνωρίζαμε αποσπασματικά από διάσπαρτες δημοσιεύσεις. Σημαντική είναι η εύληπτη και πυκνογραμμένη συμβολή στην σκιαγράφηση της ιστορίας της ναοδομίας της περιοχής, που προσφέρει τα μέγιστα στην πληρέστερη κατανόηση της βυζαντινής τοπογραφίας της.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΚΙΟΛΕΣ
Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ
ngioles@arch.uoa.gr

Παναγιώτης Λ. Βοκοτόπουλος – Πολυξένη Δημητρακοπούλου – Διαμάντω Ρηγάκου – Δημήτριος Δ. Τριανταφυλλόπουλος – Ιωάννης Π. Χουλιαράς, *Εύρετήριο Βυζαντινών Τοιχογραφιών Ελλάδος. Ίονια Νησιά*, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρο Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης, Αθήνα 2018, 249 σελ., 4 χάρτες (σ. 57-60), 239 εικόνες εντός κειμένου, εκ των οποίων 203 έγχρωμες και 36 ασπρόμαυρες, 56 σχέδια, Ευρετήρια, γενικό και εικονογραφικό (σ. 241-249), Συντομογραφίες – Βιβλιογραφία (σ. 13-18). 30×20 εκ. ISBN 978-960-404-342-2.

ΕΙΝΑΙ Ο ΤΡΙΤΟΣ ΤΟΜΟΣ ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ «Εύρετήριο των Βυζαντινών Τοιχογραφιών της Ελλάδος», αφιερωμένος στα «Ίονια Νησιά», του Κέντρου Έρευνας της Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Τέχνης της Ακαδημίας Αθηνών, που εκδίδεται υπό την διεύθυνση του ακαδημαϊκού Παναγιώτου Λ. Βοκοτόπουλου. Τα λήμματα του καταλόγου έχουν συνταχθεί από τους αρχαιολόγους Π. Λ. Βοκοτόπουλο (ναοί υπ' αριθ. 1-9, 26, 28), Π. Δημητρακοπούλου (ναοί υπ' αριθ. 12-14), Δ. Ρηγάκου (ναοί υπ' αριθ. 16-25), Δ. Δ. Τριανταφυλλόπουλο (ναός υπ' αριθ. 11), Ι. Π. Χουλιαρά (ναοί υπ' αριθ. 27, 29), οι οποίοι εργάζονται ή εργάστηκαν στην περιοχή. Ο ακαδημαϊκός Π. Λ. Βοκοτόπουλος έγραψε και τα δύο σύντομα εισαγωγικά κεφάλαια για την ναοδομία και την θρησκευτική ζωγραφική. Την εκτενή ιστορική εισαγωγή συνέγραψε ο αείμνηστος καθηγητής του Ιονίου Πανεπιστημίου Σπύρος Ασωνίτης. Μετά τον Πρόλογο του ακαδημαϊκού Π. Λ. Βοκοτόπουλου, ακολουθούν οι Συντομογραφίες και η Βιβλιογραφία, και έπεται η Ιστορική εισαγωγή του καθηγητή Σ. Ασωνίτη με τίτλο: «Τα Ίονια Νησιά κατά τον Μεσαίωνα».

Στην ιστορική αναδρομή γίνεται εκτενής και εμπειριστατωμένη αναφορά στην πολιτική, κοινωνική, εκκλησιαστική και οικονομική ανέλιξη της περιοχής. Μέχρι

τον 11ο αιώνα παρατηρείται σπάνις ιστορικών μαρτυριών για τα Ίονια Νησιά. Οι αναφορές σ' αυτά σταδιακά πληθαίνουν από το τέλος του 11ου αιώνα. Κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες μέχρι την Εικονομαχία τα νησιά, όπως και ολόκληρο το Ανατολικό Ιλλυρικό, υπάγονται εκκλησιαστικά στην δικαιοδοσία του παπικού βικαριάτου της Θεσσαλονίκης. Από τον 5ο αιώνα τα νησιά υφίστανται βαρβαρικές επιδρομές και σεισμικές καταστροφές, με αποτέλεσμα την παρακμή τους. Σχεδόν ανύπαρκτες είναι οι μαρτυρίες στην διάρκεια των «σκοτεινών αιώνων» (7ος-8ος αιώνας). Ανασφάλεια και κατάρπωση επικρατεί στα νησιά την εποχή αυτή λόγω των αβροσλαβικών και αραβικών επιδρομών. Στην Κέρκυρα το αμυντικό κέντρο θα μεταφερθεί σε βραχώδη χερσόνησο, στην οχύρωση της «Κορυφούς». Στην αρχή της Εικονομαχίας αποσπάται το Ανατολικό Ιλλυρικό από την εκκλησιαστική δικαιοδοσία της Ρώμης (732) και προσαρτάται στην Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως. Για να αντιμετωπιστεί η ανασφάλεια, που επικρατεί στο Ιόνιο λόγω των διαφόρων επιδρομών και κυρίως των Αράβων πειρατών, ιδρύεται, πιθανότατα ήδη από το δεύτερο μισό του 8ου αιώνα, το θέμα *Κεφαλληνίας* που περιελάμβανε, φαίνεται, όλα τα νησιά. Παρουσιάζεται στην συνέχεια η

διοικητική και κοινωνική κατάσταση της περιοχής από τον 8ο μέχρι τον πρώιμο 11ο αιώνα. Από τις αρχές του 11ου αιώνα τα νησιά γνωρίζουν ασφάλεια και οικονομική ανάκαμψη. Από την οικονομική ανάπτυξη ευνοούνται κυρίως οι γαιοκτήμονες και η Εκκλησία. Την εποχή αυτή ιδρύονται ή ανακαινίζονται και διακοσμούνται σημαντικές εκκλησίες στην περιοχή. Παρατηρείται γενικά ότι κατά τον 11ο και τον 12ο αιώνα οι τοπικές εκκλησίες του Ιονίου διαθέτουν σημαντική περιουσία χάρη στις αυτοκρατορικές δωρεές και αυτές των πιστών. Το 1081 οι Νορμανδοί του Ροβέρτου Γυισκάδου καταλαμβάνουν πρόσκαιρα την Κέρκυρα. Ακολουθούν οι Σταυροφορίες. Την εποχή αυτή αναβαθμίζονται οι εκκλησιαστικοί θρόνοι των νησιών. Επί Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081-1118) η Κέρκυρα προάγεται σε μητρόπολη με σημαντικά προνόμια. Η βαριά φορολογία προκαλεί κατά τον 12ο αιώνα εξεγέρσεις των λαϊκών στρωμάτων στην Κέρκυρα. Ο Μανουήλ Α΄ Κομνηνός (1143-1180) προβαίνει σε φορολογικές ελαφρύνσεις. Οι Νορμανδοί του Ρογήρου Β΄ το 1147 εμφανίζονται ξανά στην Κέρκυρα και γίνονται αποδεκτοί από τους καταπιεζομένους φορολογικά κατοίκους. Το 1149 οι αυτοκρατορικές και βενετικές δυνάμεις πολιορκήσαν τους Νορμανδούς στην ακρόπολη του νησιού. Αποκρούστηκαν όμως και ο επικεφαλής του βυζαντινού στρατού Κοντοστέφανος σκοτώνεται. Ο αυτοκράτορας αναγκάζεται ο ίδιος να σπεύσει στο νησί και να ανακαταλάβει το κάστρο. Για να εξασφαλίσει ο βυζαντινός αυτοκράτορας την νομιμοφροσύνη των κατοίκων παραχωρεί φοροαπαλλαγές και προνόμια, και εγκαθιστά στο κάστρο γερμανική μισθοφορική φρουρά. Το 1172, όταν ο αυτοκράτορας απομάκρυνε τους Βενετούς από την Βασιλεύουσα, αυτοί λεηλάτησαν τα νησιά και τον υποχρέωσαν να ανανεώσει τα βενετικά εμπορικά προνόμια το 1179. Το 1185 οι Νορμανδοί καταλαμβάνουν την Θεσσαλονίκη. Το 1186 όμως, μετά την ήττα των Νορμανδών στην Μακεδονία, η Κεφαλληνία, η Ζάκυνθος και η Ιθάκη περιέρχονται υπό τον έλεγχο του διαβόητου, ελληνικής καταγωγής, αρχιπειρατή και μετέπειτα ναυάρχου των Νορμανδών Μεγαρείτη. Όταν οι γερμανοί Σουήβοι διαδέχθηκαν τους Νορμανδούς στην Κάτω Ιταλία, συνέλαβαν και φυλάκισαν ως συνωμότη τον Μεγαρείτη. Άμεση συνέπεια αυτού ήταν η Κεφαλληνία, η Ιθάκη και η Ζάκυνθος να βρεθούν στο έλεος τυχοδιωκτών. Το 1203 οι δυνάμεις της Δ΄ Σταυροφορίας συγκεντρώθηκαν έξω από την ακρόπολη της Κέρκυρας, από όπου αναχώρησαν για την Κωνσταντινούπολη. Το 1204 με την συνθήκη μεταξύ σταυροφόρων και Βενετών, την *Partitio terrarum imperii Romaniae*, τα νησιά του Ιονίου περιέρχονται στους

Βενετούς. Το 1214/15 ο δεσπότης της Ηπείρου Θεόδωρος Άγγελος (1215-1230) καταλαμβάνει την Κέρκυρα και το 1221 θα επικυρώσει τα προνόμια που είχαν παραχωρήσει οι Κομνηνοί, υπέρ του κλήρου και των *καστηριών*.

Ο τυχοδιώκτης από την Απουλία Μαίιο, που είχε καταλάβει την Κεφαλληνία, την Ιθάκη και την Ζάκυνθο λίγο πριν ή μετά την Δ΄ Σταυροφορία, εγκαταλείπει με προτροπή του πάπα τις πειρατικές δραστηριότητες και φροντίζει για την εκλογή λατίνου επισκόπου. Πιθανόν τότε επήλθε και η συγχώνευση των επισκοπών Κεφαλληνίας και Ζακύνθου. Ο Μαίιο, που πιθανόν αρχικά αναγνώρισε την βενετική επικυριαρχία, το 1215/16 τέθηκε υπό την παπική προστασία και περί το 1222 εντάχθηκε στο χαλαρό επικυριαρχικό σχήμα του λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινουπόλεως. Αυτό όμως δεν τον εμπόδισε να συνάψει σχέση προσωπικής υποτέλειας με τον δεσπότη της Ηπείρου Θεόδωρο Άγγελο και να νυμφευθεί την αδελφή του. Μετά την σύλληψη του Θεόδωρου από τους Βουλγάρους στην Κλοκοτινίτσα το 1230, αναζήτησε την προστασία του λατίνου πρίγκιπα της Αχαΐας και έγινε υποτελής του (περ. 1238-1240). Ακολουθεί η περιγραφή της εκκλησιαστικής κατάστασης της Κεφαλληνίας,

της οποίας η λατινική επισκοπή υπαγόταν αρχικά στον αρχιεπίσκοπο Πατρών και στην συνέχεια σε αυτόν της Κορίνθου. Ο λατίνος επίσκοπος οικειοποιήθηκε ολόκληρη την περιουσία της παλαιάς ορθόδοξου επισκοπής και επικεφαλής των ορθόδοξων ορίστηκαν οι πρωτοπαπάδες.

Ο γιος του γερμανού αυτοκράτορα Φρειδερίκου Β', Μαμφρέδος, βασιλιάς της Σικελίας, το 1257/58 αποσπά από το κράτος της Ηπείρου την Κέρκυρα και το νησί θα μείνει υπό σουηβική κυριαρχία μέχρι το 1266, όταν ο Κάρολος Α΄ ο Ανδηγαυός εξόκτωσε τον Μαμφρέδο και έγινε ο νέος κύριος του νησιού. Με τις συνθήκες του Viterbo του 1267, ο πρίγκιπας της Αχαΐας Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος αποδέχθηκε την επικυριαρχία του βασιλιά της Νεαπόλεως Καρόλου Α΄. Ο Μιχαήλ Β΄ της Ηπείρου διεκδικεί την Κέρκυρα. Ο ναύαρχος του Μαμφρέδου Garnerio Alamano αντιμετωπίζει αποτελεσματικά την ηπειρωτική διεκδίκηση με την βοήθεια του Καρόλου και η Κέρκυρα μετά από διαπραγματεύσεις περιέρχεται στον τελευταίο και αρχίζει η ανδηγαυική περίοδος για το νησί, που εκτείνεται από το 1272 μέχρι το 1386. Εκτίθεται, στην συνέχεια, η κοινωνική και οικονομική κατάσταση στην Κέρκυρα και τα υπόλοιπα νησιά, όπου εναλλάσσονται διάφοροι κυρίαρχοι κατά την ανδηγαυική περίοδο. Τα σημαντικότερα γεγονότα ήταν: α) μετά την ήττα των Ανδηγαυών από τους Βυζαντινούς το 1280 στο Βεράτιο και τον Σικελικό Εσπερινό (1282) και κατά την νέα μετριοπαθή πολιτική που ακολουθούν οι Ανδηγαυοί, αναδεικνύεται στην Κέρκυρα ως επικυρίαρχος των λατίνων ηγεμόνων της Ρωμανίας ο πρίγκιπας του Τάραντα Φίλιππος Α΄ (1294-1331). β) Παραχωρούνται από τους Ανδηγαυούς τα νησιά της *κομητείας* (Κεφαλληνία, Ιθάκη, Ζάκυνθος) στον Ναπολιτάνο ευγενή Λεονάρδο Α΄ Τόκκο το 1357, ο οποίος το 1359 προσάρτησε στην *κομητεία* της Κεφαλληνίας και την Λευκάδα. Εκτίθεται, στην συνέχεια, η εκκλησιαστική και οικονομική κατάσταση στα ανωτέρω νησιά, όπου σημειώνεται ότι μόνο στην Λευκάδα υπήρχε ορθόδοξος αρχιεπίσκοπος μέχρι το 1367. Τότε, όταν ο νέος ορθόδοξος αρχιεπίσκοπος επιχείρησε να εγκατασταθεί στο νησί, αποπέμφθηκε από τον Λεονάρδο Α΄ Τόκκο. Παρ' όλα αυτά, ο ορθόδοξος πληθυσμός παρέμεινε πιστός στο ορθόδοξο δόγμα και η ανοικοδόμηση και διακόσμηση ορθόδοξων ναών συνεχίστηκε. Το 1386 δολοφονείται ο βασιλιάς της Νεαπόλεως Κάρολος Γ΄. Τότε οι Βενετοί, για να μην περιέλθει η Κέρκυρα στους Γενουάτες, κατέλαβαν το νησί. Το 1449 με συνθήκη η Βενετία ανέλαβε την προστασία των Τόκκων. Μετά την λήξη του Α΄ βενετοτουρκικού πολέμου το 1479 οι Οθωμανοί καταλαμβάνουν την Λευκάδα, την Κεφαλληνία

και την Ζάκυνθο. Έτσι, στο εξής η βενετική ηγεμονία στο Ιόνιο είχε ως βάση την ακρόπολη της Κέρκυρας με τα οχυρωματικά και λιμενικά έργα που έγιναν τότε. Με τους Βενετούς συνεργάστηκε η τοπική αριστοκρατία και η Βενετία υποστήριξε την αυτόνομη λειτουργία του ορθόδοξου πρωτοπαπά. Η Κέρκυρα, λόγω της ασφάλειας που παρείχε, αποβαίνει κατά την πρώτη φάση της βενετικής κυριαρχίας σημαντικό οικονομικό κέντρο. Εδώ καταφεύγουν προ της οθωμανικής προέλασης πλήθος προσφύγων. Σκιαγραφείται, στην συνέχεια, η πολιτική, κοινωνική και εκκλησιαστική κατάσταση στα υπόλοιπα νησιά κατά τον 15ο αιώνα. Το 1479 λήγει η κυριαρχία των Τόκκων στην Λευκάδα και στην *κομητεία* της Κεφαλληνίας.

Στην εκτενή αλλά πυκνή αυτή ιστορική αναδρομή σκιαγραφείται με ενάργεια και βαθιά γνώση η πολύπλευρη και κυμαινόμενη ιστορία της περιοχής, η οποία διατήρησε την εθνολογική ομοιογένεια και την προσήλωση του πληθυσμού στις παραδοσιακές δογματικές παραδόσεις και αξίες.

Το δεύτερο κεφάλαιο, που συντάσσει ο ακαδημαϊκός Π. Λ. Βοκοτόπουλος, αναφέρεται στην *μεσαιωνική εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στα νησιά του Ιονίου*. Πρόκειται για ένα σύντομο και περιεκτικό κείμενο, γραμμένο από έναν άριστο γνώστη και ερευνητή της βυζαντινής ναοδομίας. Οι περισσότεροι ναοί της μέσης και της ύστερης βυζαντινής περιόδου βρίσκονται στην ύπαιθρο και είναι μικρές ορθογώνιες αίθουσες κατά κανόνα ξυλόστεγες. Μόνον ο Άγιος Νικόλαος στον Νικολή της Λευκάδας είναι ελεύθερος σταυρός με τρούλλο. Είναι κτισμένοι με αργολιθοδομή και μερικοί έχουν πενιχρό κεραιοπλαστικό διάκομο. Οι υψηλότερων προδιαγραφών ναοί βρίσκονται συνήθως στα αστικά κέντρα και παρουσιάζουν χαρακτηριστικά της «ελλαδικής σχολής», όπως πλινθοπερίκλειστη τοιχοποιία, επίπεδες επιφάνειες και κεραιοπλαστικό διάκομο. Οι περισσότεροι είναι δικιόνιοι σταυροειδείς εγγεγραμμένοι. Παρατίθενται, στην συνέχεια, τα κατασκευαστικά και μορφολογικά στοιχεία των ναών και συσχετίζονται με αυτά του στερεοελλαδικού και ηπειρωτικού χώρου. Ιδιαίτερος λόγος γίνεται για το σημαντικότερο μνημείο της περιοχής, τον ναό των Αγίων Ιάσονος και Σωσιπάρου στην Κέρκυρα, τον ναό στην Απόλλαινα της Λευκάδας και των λίγων σωζομένων ναών της Ζακύνθου.

Στο τρίτο κεφάλαιο, γραμμένο και αυτό από τον Π. Λ. Βοκοτόπουλο, παρουσιάζεται συνοπτικά η *μνημειακή ζωγραφική στα νησιά του Ιονίου κατά την μεσοβυζαντινή και την παλαιολόγεια περίοδο*. Διαγράφεται η εξέλιξη της βυζαντινής ζωγραφικής στην περιοχή με βάση και τα μνημεία που ανακαλύφθηκαν μετά την δεκαετία του

1970 (στο κείμενο αυτό έλαβα υπόψη και τα λήμματα). Σημαντικότερες είναι οι τοιχογραφίες του 11ου αιώνα σε ναίσκους μεταξύ Κορακιάνας και Ύψου στην βόρεια Κέρκυρα (Αι-Μιχαήλης στο Βουνό, Άγιος Νικόλαος), που θεωρούνται ότι έγιναν από το ίδιο συνεργείο που διακόσμησε το 1074/75 τον ναό του Αγίου Μερκουρίου στο χωριό Άγιος Μάρκος. Στην ίδια ιερατική τεχνοτροπία εντάσσονται οι τοιχογραφίες στον Άγιο Ιάσονα και Σωσίπατρο (άγιος Αρσένιος) και στον Άγιο Νικόλαο στο Λαγοπόδο της Ζακύνθου (πρώτο μισό του 12ου αιώνα). Κοινήνεις τάσεις παρατηρούνται στις τοιχογραφίες των ιεραρχών στην πρόθεση του ναού των Αγίων Ιάσονος και Σωσιπάτρου και του πρώτου στρώματος του Αγίου Νικολάου του Μεγαλομάτη στο όρος Σκοπός και του Σωτήρα στην Ζάκυνθο (τέλος του 12ου αιώνα). Στον 13ο αιώνα ανάγονται τα σπαράγματα στον Άγιο Νικόλαο Βάτου, το πρώτο στρώμα του ναού του Παντοκράτορα στον Χλομό και του Αγίου Βλασίου στην Καμάρα στην Κέρκυρα, το πρώτο στρώμα στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο των Καραβιάδων στον Βουρνικά Λευκάδας, το πρώτο στρώμα στον Άγιο Γεώργιο στην Κοντογενάδα και των Αγίων Αναργύρων Πάστρας στην Κεφαλληνία και στον Άγιο Γεώργιο στο Φτερό της Λευκάδας. Άγιος στον βόρειο τοίχο της πρόθεσης του ναού των Αγίων Ιάσονος και Σωσιπάτρου είναι έργο της παλαιολόγιας εποχής (πρώμιος 14ος αιώνας). Στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα ανάγονται οι τοιχογραφίες του δεύτερου στρώματος στον ναό του Αγίου Νικολάου στην Κορακιάνα και το δεύτερο στρώμα του ναού του Παντοκράτορα στον Χλομό στην Κέρκυρα. Τον 15ο αιώνα η ζωγραφική επηρεάζεται, κυρίως στην τεχνοτροπία, από την σύγχρονη δυτική. Κορυφαίο παράδειγμα είναι οι τοιχογραφίες της Παναγίας στην Απόλλαινα της Λευκάδας (1449/50). Απόηχο του ύφους αυτού βρίσκουμε στις τοιχογραφίες της Μονής του Αγίου Γεωργίου των Σκάρων στην Λευκάδα. Γενικά, τα κατάλοιπα βυζαντινών τοιχογραφιών στα νησιά του Ιονίου λόγω των σεισμικών καταστροφών είναι πολύ λίγα και αποσπασματικά, και απλά παρέχουν μια πολύ περιορισμένη εικόνα του μνημειακού ζωγραφικού πλούτου της περιοχής.

Το μεγαλύτερο τμήμα του βιβλίου (σ. 63-237) καταλαμβάνει ο κατάλογος των τοιχογραφιών. Το υλικό

ταξινομείται κατά νησί. Για κάθε μνημείο προσδιορίζεται η γεωγραφική θέση και η χρήση. Παρατίθενται τα ιστορικά τεκμήρια, βιβλιογραφία, χρονολόγηση, περιγραφή της αρχιτεκτονικής του, αρχιτεκτονική κάτοψη, προοπτικές αποτυπώσεις του εικονογραφικού προγράμματος με υπομνηματισμό, σχεδιαστικές αποτυπώσεις των εικονογραφικών θεμάτων και λεπτομερής περιγραφή που συνοδεύεται από πλήρη φωτογραφική τεκμηρίωση. Σχολιάζονται εικονογραφικές ιδιορρυθμίες (Απόλλαινα). Μεταγράφονται οι επιγραφές και σχολιάζονται. Διακρίνονται τα διακοσμητικά στρώματα. Σημειώνονται και οι τυχόν μεταβυζαντινές τοιχογραφίες του 16ου-18ου αιώνα. Το βιβλίο κλείνει με δύο ευρετήρια, γενικό και εικονογραφικό. Αξίζει να σημειωθεί ότι το μεγαλύτερο μέρος του τεκμηριωτικού υλικού –αρχιτεκτονικά σχέδια από την αρχιτέκτονα Παναγιώτα Ζαχοπούλου, σχεδιαστικές αποτυπώσεις των απολεπισμένων τοιχογραφιών και κάποια αρχιτεκτονικά σχέδια από τον ζωγράφο Νίκο Καλλιοντζή, φωτογραφίες από τον φωτογράφο Νίκο Κασέρη και χάρτες από τον Ελευθέριο Τσουρή– έγινε ειδικά για αυτήν την έκδοση κατά την διάρκεια επιστημονικών αποστολών της Ακαδημίας Αθηνών σε συνεργασία με τις κατά τόπους Εφορείες Αρχαιοτήτων (σ. 11-12).

Το Ευρετήριο, παρ' όλη την αποσπασματικότητα του υλικού και την κακή κατάσταση διατήρησης, στις περισσότερες περιπτώσεις, των σωζομένων σπαραγμάτων, κατόρθωσε, χάρη στην επιστημονικότητα των συγγραφέων και την άριστη φωτογραφική και σχεδιαστική τεκμηρίωση, να δώσει σαφή εικόνα της εξέλιξης της βυζαντινής ζωγραφικής τέχνης στα νησιά του Ιονίου. Η ζωγραφική ακολουθεί πιστά τις τεχνοτροπικές τάσεις που διαμορφώνονται κατά καιρούς στις υπόλοιπες βυζαντινές περιοχές, και γίνεται η γέφυρα της μεταφοράς, κυρίως κατά την μεσοβυζαντινή περίοδο, των τεχνοτροπικών τάσεων που επικρατούν στον βαλκανικό χώρο και στις ελληνόφωνες περιοχές της Κάτω Ιταλίας και Σικελίας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΓΚΙΟΛΕΣ

Ομότιμος Καθηγητής ΕΚΠΑ
ngioles@arch.uoa.gr